

Boerderijen van
het Leeuwarder
Sint Anthony
Gasthuis (1400-1950)

*Het ontstaan van een
charitatief grootgrondbezit*

J.A. MULDER

NOORDBOEK

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met
de Stichting Sint Anthony Gasthuis.

© 2023 J.A. Mulder | uitgeverij Noordboek

Vormgeving omslag & binnenwerk: Barbara Jonkers

Omslagbeeld: Boerderij Groot Folta onder Minnertsga, foto: Frans de Bie en Laura Volkers

Beeldredactie: Tom Sandijck

ISBN 978 94 6471 076 2

NUR 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

INHOUD

	VOORWOORD	9
	TEN GELEIDE	11
	INLEIDING	13
19	HOOFDSTUK 1 Het ontstaan van het Sint Anthony Gasthuis	
29	HOOFDSTUK 2 Landbouwgrond als kapitaal van charitatieve instellingen aan het einde van de middeleeuwen	
44	HOOFDSTUK 3 Landerijen van het Sint Anthony Gasthuis vóór 1530	
59	HOOFDSTUK 4 Landerijen van het Heilig Sacramentsgilde vóór 1530	
69	HOOFDSTUK 5 Landerijen van het Sint Jacobs Gasthuis vóór 1530	
83	HOOFDSTUK 6 Een loterij die niet doorging	
98	HOOFDSTUK 7 Van de paus naar Calvin	
105	HOOFDSTUK 8 Een overdracht met verplichtingen	

- 118 **HOOFDSTUK 9**
De luimen van Vrouwe Fortuna
- 128 **HOOFDSTUK 10**
Aankopen in een periode van herstel en stabilisatie:
1585-1600
- 143 **HOOFDSTUK 11**
Aankopen in de bloeiperiode van de Gouden Eeuw
- 165 **HOOFDSTUK 12**
Aankopen tussen 1665 en 1750
- 193 **HOOFDSTUK 13**
Aankopen tussen 1750 en 1795
- 207 **HOOFDSTUK 14**
Bijzondere contacten tussen de gasthuisvoogden en
hun huurboeren in de zeventiende eeuw
- 214 **HOOFDSTUK 15**
Huur en verhuur
- 225 **HOOFDSTUK 16**
Huurcontracten van vijf gasthuissaten
uit de periode 1596-1807
- 270 **HOOFDSTUK 17**
De Franse Tijd 1795-1815
- 291 **HOOFDSTUK 18**
1798-1813
Naar een nationaal landbouwbeleid
- 303 **HOOFDSTUK 19**
Intermezzo

316	HOOFDSTUK 20 Landbouw in de eerste helft van de negentiende eeuw
327	HOOFDSTUK 21 1850-1880 Voortgang en vernieuwing
354	HOOFDSTUK 22 Boerderijen in de bloeiperiode van de Friese landbouw
369	HOOFDSTUK 23 Naar een wereldwijde handel in landbouwproducten
393	HOOFDSTUK 24 Landbouw en overheid 1895-1950
404	HOOFDSTUK 25 Zes boerderijen in zes decennia: 1896-1950
421	HOOFDSTUK 26 Aankopen van los land tussen 1880 en 1950
431	HOOFDSTUK 27 De invloed van vernieuwingen op de gasthuisboerderijen
466	HOOFDSTUK 28 Voogden en Boerderijen
	NABESCHOUWING 477
	GERAADPLEEGDE LITERATUUR 485
	BEELDVERANTWOORDING 493

VOORWOORD

In 2025 bestaat het Sint Anthony Gasthuis te Leeuwarden 600 jaar. Dat deze publicatie twee jaar eerder het licht ziet is in dit verband zeer passend, omdat de feitelijke oprichting van het Gasthuis waarschijnlijk al eerder dan in 1425 heeft plaatsgevonden. Men gelieve dit prachtige boek dan ook te beschouwen als een publicatie ter gelegenheid van dit naderende jubileum.

Reflecterend op het ontstaan, de ontwikkeling en de huidige toestand van het Gasthuis kunnen wij niet om het agrarisch grondbezit heen. Gasthuis en grondbezit zijn al eeuwenlang onderling vastgeklonken.

Natuurlijk is er in de loop der jaren veel veranderd in het Gasthuis: de gebouwen, de bewoners, de voorzieningen en de verleende zorg, zelfs de locatie; niets is meer hetzelfde als 600 jaar geleden. Maar wat nog steeds onverminderd van kracht is, is de behoefte aan middelen om deze voorziening voor ouderen en behoeftigen in stand te kunnen houden.

En misschien hebben in de afgelopen 600 jaar bij de boerderijen nog wel meer of ingrijpender veranderingen plaatsgevonden dan bij het Gasthuis. Maar ook daar geldt dat er al die eeuwen huur- of pachtopbrengsten zijn geweest, de middelen die broodnodig waren voor de exploitatie van het Gasthuis te Leeuwarden.

Men had ook in gebouwen of waardepapieren kunnen beleggen. Branden, diefstal en andere rampspoed zouden deze beleggingen zeker hebben bedreigd. Grond bood meer vastigheid. Zoals Jan Mulder schrijft: 'Wat er ook gebeurde, het bleef liggen op de plaats waar het lag.'

Met zijn gedegen onderzoek in de archieven, gecombineerd met een brede historische oriëntatie, verandert Jan Mulder een ogenschijnlijk 'droge' materie van zes eeuwen grondtransacties in belevenissen van echte mensen, met hun hebbelijkheden en belangen, in het Friesland van 1400 tot 1950. Ook de gasthuisvoogden, belangstellend en inventief in de omgang met pachters en overheden, komen weer tot leven.

Voor het Sint Anthony Gasthuis zelf is het een leerzaam boek omdat uit tal van ontwikkelingen die beschreven worden, blijkt dat wij vandaag voortbouwen op een al eeuwenlang bestaande traditie. Sommige percelen bezit het Gasthuis al sinds 1531, en nog steeds worden gronden aangekocht en verkocht, nog steeds worden pachtovereenkomsten gesloten, nog steeds is er persoonlijke belangstelling en aandacht voor de

boer en zijn familie, nog steeds vinden er pachtersdagen plaats in het Gasthuis, en nog steeds verdiepen de voogden zich in nieuwe agrarische ontwikkelingen.

Er zijn in Nederland naast het Sint Anthony Gasthuis meer charitatieve instellingen met een aanzienlijk grondbezit, maar waarschijnlijk heel weinig met zo'n uitgebreid en goed bewaard archief. Het gasthuisbestuur heeft al vanaf de negentiende eeuw veel aandacht besteed aan de systematische beschrijving en de toegankelijkheid van zijn archief. Dit boek plukt hier de vruchten van.

Ik hoop dat de lezer niet alleen in de specifieke casus van het Sint Anthony Gasthuis en zijn grondbezit, maar ook een algemener inzicht krijgt in de geschiedenis van de weeshuizen, de ouderen- en armenzorg, en hun onlosmakelijke verbondenheid met het boerenland.

Drs. ir. J. Jaap Ruedisulj
President-voogd van het Sint Anthony Gasthuis

TEN GELEIDE

De geschiedenis van de totstandkoming van dit boek omvat een periode van zo'n drie decennia. Dat is op de tijdsbalk van de gasthuishistorie weliswaar niet zo lang, maar toch!

Door de diepgaande studie daarnaar van dr. C. Vlas – echtgenoot van onze oud-president-voogdes mevrouw G.G. Vlas-Bontekoe – weten we dat het Sint Anthony Gasthuis omstreeks 1400 is ontstaan in een voor Fryslân heel turbulente periode. Nederland bestond nog niet; er was geen centraal gezag en hier heerste de vetemaatschappij van de Schieringers en de Vetkopers. Toch ontwikkelde het Gasthuis zich in de loop van de vijftiende eeuw gestaag, dicht bij de plek waar het zich nu nog steeds bevindt.

Het eerste schriftelijke bewijs is een charter uit 1425 waarbij het Gasthuis een pand geschonken krijgt. Sedertdien is het archief enorm gegroeid en het bevat een schat aan informatie. Het geldt als een van de mooiste en oudste archieven in Fryslân. Ook het agrarisch grondbezit begint zich in de vijftiende eeuw op bescheiden wijze te ontwikkelen. In de loop van de tijd wordt dit de financiële kurk waarop het Gasthuis tot op de dag van vandaag drijft.

Hoewel er geregeld publicaties over het gasthuis zijn verschenen, is het nooit tot een samenhangende geschiedenis van het agrarisch grondbezit gekomen. In de jaren negentig van de vorige eeuw voelde het bestuur sterk de behoefte om in die omissie te voorzien. Na enkele niet-geslaagde pogingen mocht ik me er als notaris en rechtshistoricus namens het bestuur mee belasten.

In de loop van 2005 vonden mijn mede-voogd ing. B.P.S. de Boer – voorzitter van onze boerderijencommissie – en ik de heer J.A. Mulder, een bekend boerderijdeskundige en tevens oud-directeur van Keramiekmuseum Princessehof, bereid om deze megaklus in overweging te nemen.

Vervolgens is de synopsis voor het boek – nadien nog meermalen aangepast – in de loop van 2006 tot stand gekomen. Dat leidde in 2008 tot het verlenen van de opdracht aan de heer Mulder.

Dat die opdracht geen sinecure zou worden, begreep iedere betrokkene vanaf de eerste dag. Het zou te ver voeren om alle 'tûkelteammen' hier te beschrijven, maar alleen al het archiefonderzoek met z'n duizenden pacht dossiers, koopakten en dergelijke vergde jaren gedegen speurwerk.

Daarnaast was al snel duidelijk dat het om meer ging dan alleen een opsomming van feiten en feitjes. Wij wilden de ontwikkeling van het agrarisch grondbezit van het Gasthuis graag plaatsen in een veel breder kader. Te denken valt daarbij met name aan de invloed van algemene politieke, staatkundige, economische en agrarische ontwikkelingen op het grondbezit van het Gasthuis.

De heer Mulder heeft dat in 28 hoofdstukken steeds met een eigen accent gestalte gegeven. Een eenmalig boek wat zes eeuwen agrarische gasthuisgeschiedenis overzichtelijk en verrassend vastlegt. De auteur heeft als subtitel gekozen: *Het ontstaan van een charitatief grootgrondbezit*. Die vlag dekt de lading geheel.

Het is een heel plezierig leesbaar, boeiend en doorwrocht werk geworden. Hier past een groot compliment aan Jan Mulder die aan het einde van zijn carrière dit opus magnum mocht voltooien.

Zelf ben ik per 1 januari jongstleden na zesendertig jaar afgezwaaid als voogd van het Sint Anthony Gasthuis en ik ben dan ook dankbaar dat ik de afronding van dit grote project, waarin ik in de marge een bescheiden rol mocht spelen, aan het eind van mijn gasthuisperiode mocht meemaken.

Leeuwarden, oktober 2023

Mr. Ernest M.W. de Lange
Oud-voogd van het Sint Anthony Gasthuis

INLEIDING

Het grondbezit van het Sint Anthony Gasthuis

Het bezit in Friesland van het Leeuwarder Sint Anthony Gasthuis bestaat in 2023 uit diverse complexen landbouwgrond die grotendeels in erfpacht zijn uitgegeven. Ze beslaan een gezamenlijke oppervlakte van circa 1.400 hectare.

In 1950 verhuurde het Gasthuis 29 boerenplaatsen met bijbehorend land. De gezamenlijke oppervlakte daarvan bedroeg toen 1.143 hectare. Verschillende daarvan bezat het Gasthuis al eeuwenlang. Daarnaast verhuurde het in dat jaar nog meerdere percelen los land met een gemiddelde oppervlakte van 1,8 hectare, samen ruim 100 hectare. Door de veranderingen op landbouwgebied die zich vanaf het midden van de twintigste eeuw in een steeds sneller tempo voltrokken, is het boerenbedrijf ten opzichte van de situatie in 1950 sterk veranderd. Nieuwe ontwikkelingen op het gebied van stalinrichting en mechanisatie, zowel voor de akkerbouw als voor de veeteelt, hebben geleid tot schaalvergroting van de boerenbedrijven. Met die ontwikkeling waren hoge investeringen gemoeid. De boer werd ondernemer.

Het bestuur van het Sint Anthony Gasthuis had hiervoor in de afgelopen kwarteeuw een open oog. In overleg met meerdere huurders van de gasthuisboerderijen werd een weg gevonden om door middel van het uitgeven van de grond in erfpacht de financiële mogelijkheden voor de boeren te vergroten. Erfpacht verschaft de landgebruiker een zakelijk recht op het land, dit in tegenstelling tot de privaatrechtelijke huur. Het vergroot de mogelijkheden voor de boeren om de nodige kredieten voor investeringen in de bedrijfsvoering te verwerven. Daarnaast verschaft de eigendoms-overdracht van de opstallen de boer ook meer vrijheid van handelen. De overgang van huur naar erfpacht is niet alleen een eenzijdige bevoordeling van de gasthuisboeren, maar komt ook ten goede aan het Gasthuis, dat op deze manier verzekerd is van een stabiel en redelijk rendement van zijn grondbezit. Anno 2022 is aan 33 pachters in totaal 615 hectare in pacht uitgegeven en 816 hectare in erfpacht. Het totale bezit aan landbouwgrond bedroeg derhalve in dat jaar 1.431 hectare.

Boerenplaatsen van het Sint Anthony Gasthuis in 1950

De verhuur in de vorm van erfpacht van landbouwgrond in plaats van boerenplaatsen met vanouds bijbehorend land is in het kader van het ruim 600-jarig bestaan van het Gasthuis een relatief recente ontwikkeling.

Verreweg de langste tijd verhuurde het Sint Anthony Gasthuis fraaie, statige, traditioneel gebouwde en goed onderhouden boerenplaatsen op basis van meerjarige huurcontracten die in goed overleg tussen gasthuisbestuur en huurders verlengd konden worden. Soms waren meerdere generaties van één familie verbonden met een gasthuisplaats.

De landerijen bij die 29 boerenplaatsen hadden in 1950 een gemiddelde oppervlakte van 35 hectare. Rond diezelfde tijd bezat het Bolswarder Sint Anthony Gasthuis twaalf boerderijen, het Leeuwarder Old Burger Weeshuis veertien, het Sneker Old Burger Weeshuis negen en het eveneens in Leeuwarden gevestigde Ritske Boelema Gasthuis ook negen. Allen met een vergelijkbare oppervlakte land als die van het Leeuwarder Sint Anthony Gasthuis. Daarnaast waren in Leeuwarden en andere Friese steden nog meer charitatieve instellingen met grondbezit. Maar het Sint Anthony Gasthuis te Leeuwarden was rond het midden van de twintigste eeuw vrijwel zeker de grootste grootgrondbezitter onder hen. Dat maakt nieuwsgierig naar de vraag hoe dit respectabele grootgrondbezit in de loop der eeuwen is ontstaan. Het zoeken naar een antwoord vormde de vaste leidraad bij het schrijven van het boek.

Op zoek naar het antwoord

Toen, inmiddels alweer vele jaren geleden, ing. B.P.S. de Boer en mr. E.M.W. de Lange, voogden van het Leeuwarder Sint Anthony Gasthuis, mij verzochten om de geschiedenis van het boerderijenbezit van het gasthuis te verkennen, besefte ik niet ten volle waar ik aan begon. Mijn zoektocht begon met een uitgebreide oriëntatie in het gasthuisarchief. Dat archief berust in bewaring bij het Historisch Centrum Leeuwarden. Het is beschreven en toegankelijk gemaakt in drie in opdracht van het gasthuisbestuur fraai uitgegeven archiefinventarissen. Het eerste deel bevat 1.340 nummers en bestrijkt de periode 1425-1813. Deel twee bevat 1.860 nummers en bestrijkt de periode 1814-1965. Het derde deel ten slotte bestrijkt de periode 1966-1990 en bevat 451 nummers. Dit laatste deel vormt een aanvulling op het tweede deel.

Door het uitgebreide vooronderzoek werd duidelijk dat er keuzes gemaakt moesten worden uit het meer dan overvloedige materiaal. Na een grondige voorbereiding is in goed overleg besloten om een geschiedenis te schrijven over het ontstaan van het grondbezit van het Gasthuis.

De ontstaansgeschiedenis begint met de oprichting van het Sint Anthony Gasthuis rond 1400. Het jaar 1950 is als eindpunt genomen. De reden daarvan is dat mijn onderzoek zich bewust heeft gericht op de zogenoemde traditionele boerderijen. Dat zijn de boerderijen die het Sint Anthony Gasthuis ruim een half millennium lang heeft beheerd. Na het midden van de jaren vijftig van de twintigste eeuw begonnen deze traditionele boerderijen, eerst geleidelijk en daarna in een steeds hoger tempo,

hun oorspronkelijke functie te verliezen. Ongeveer drie decennia geleden is het gasthuisbestuur begonnen het merendeel van zijn traditionele boerderijen over te dragen aan de huurder en het land in erfpacht te geven.

De veranderingen na 1950 gingen gepaard met talrijke mutaties in het grondbezit, vooral als gevolg van de stadsuitbreiding van Leeuwarden, waardoor veel oud bezit onder nieuwe stadswijken en nieuwe wegen en straten verdween. Door alle veranderingen, die tot op heden nog in volle gang zijn en die vooralsnog nog tot grote onzekerheid leiden, kan mijns inziens pas later, wanneer tot die veranderingen meer afstand kan worden genomen, de geschiedenis van het grondbezit van het gasthuis ná 1950 worden geschreven. De geschiedenis van het ontstaan van het grondbezit van het Leeuwarder Sint Anthony Gasthuis tussen 1400 en 1950 heb ik beschreven in de context van de steeds veranderende tijdsomstandigheden. Dat gebeurde aan de hand van de volgende vragen die tijdens het vooronderzoek bij mij opkwamen:

1. Hoe stond het met de grondmobiliteit en op welke wijze heeft het Gasthuis in de loop van de tijd zijn grondbezit kunnen verwerven? Welke personen waren bereid om hun grond te verkopen of te schenken aan het Sint Anthony Gasthuis en wat waren hun beweegredenen daarbij?
2. Welke staatkundige, politieke, maatschappelijke, of sociaaleconomische veranderingen tussen 1400 en 1950 hadden invloed op de ontwikkeling van het grondbezit?
3. Wat waren de belangrijkste veranderingsprocessen op het gebied van landbouw, veeteelt en boerderijbouw en wie waren de personen die deze veranderingsprocessen in gang hebben gezet?

Op die wijze is de ontstaansgeschiedenis van het grootgrondbezit van het Sint Anthony Gasthuis in een brede context geplaatst. Bij het schrijven van mijn verhaal heb ik soms niet geschroomd om gebruik te maken van mijn verbeeldingskracht en inlevingsvermogen, zij het binnen de perken van de feiten.

In de tekst van het boek heb ik zoveel mogelijk de persoons- en plaatsnamen weergegeven zoals ik die heb aangetroffen in de archiefstukken. Dat betekent dat voor de plaatsnamen de tot 1950 gebruikelijke namen zijn gebruikt en niet de na 1950 ingevoerde Friese namen. Het houdt tevens in dat ik de namen van grietenijen en gemeenten heb geschreven zoals die in het verleden bestonden. Verder gebruik ik bij voorkeur de term ‘saten en landen’, een aanduiding die van oudsher tot diep in de eerste helft van de twintigste eeuw in oude oorkonden en notariële akten etcetera werd gebezigd. Bovendien spreek ik bij voorkeur van ‘huur’ van boerderijen en niet van het in de eerste helft van de twintigste eeuw in Friesland in zwang gekomen woord ‘pacht’. Dat laatste geschiedde door de invoering van de pachtwetgeving waarbij pacht een juridisch begrip voor land werd en huur idem dito voor een woning. In Friesland bleef desondanks het woord huur voor boerderijen nog lang in het dagelijks spraakgebruik bestaan. Nog maar kort geleden maakte men op het platteland nog het onderscheid tussen ‘hierpleats’ (huurboerderij) en ‘einerde pleats’ (eigenerfde

boerderij).¹ Deelonderwerpen zoals veengronden en eendekooien van het Gasthuis heb ik buiten beschouwing gelaten, omdat die reeds door andere auteurs zijn besproken.²

In totaal heb ik voor dit boek 1.097 mappen uit het archief van het Sint Anthony Gasthuis bestudeerd, waarbij ik ruim 4.500 stukken onder ogen heb gehad. De bronvermelding heb ik verantwoord in voetnoten die verwijzen onder S.A.G. I, xxxx naar het eerste deel van de archiefinventaris en onder S.A.G. II, xxxx naar het tweede. Deel drie, dat de periode na 1950 bevat, bleef daardoor buiten beschouwing.

De indeling en de inhoud van de hoofdstukken zijn in de loop van het onderzoek met het gasthuisbestuur gecommuniceerd via mr. E.M.W. de Lange. Voor zijn schier eindeloze geduld met de auteur, de ruimte en vooral het vertrouwen dat ik in de loop der jaren van hem en zijn medevoogden heb mogen ondervinden, ben ik zeer dankbaar. Het schrijven van het boek zou een te eenzaam avontuur zijn geworden als prof. dr. Ph.H. Breuker mij niet jarenlang een luisterend oor zou hebben geboden en daarbij bereid was om de hoofdstukken door te lezen en samen met mij te bespreken. Die besprekingen waren voor mij steeds weer zeer verrijkend. Hiervoor ben ik hem blijvend dankbaar. Eveneens wil ik prof. dr. Y.B. Kuiper bedanken met wie ik meerdere inspirerende en zinvolle gesprekken over Fries grootgrondbezit, de Friese adel en aristocratie heb gevoerd. Tevens gaat mijn dank uit naar dr. M. Schroot, die mij behulpzaam was met betrekking tot het laatmiddeleeuws grondbezit rond de stad Leeuwarden. Vanzelfsprekend dank ik de medewerkers van het Historisch Centrum Leeuwarden voor hun jarenlange nimmer aflatende hulp en dienstverlening. De heer Tom Sandijck en Frans en Laura de Bie-Volkers dank ik voor hun prettige samenwerking, de eerste ten aanzien van zijn onontbeerlijke steun bij de beeldredactie en het echtpaar De Bie voor het maken van talrijke foto's op allerlei locaties in Friesland. Dit boek zou echter nooit geschreven zijn als mijn echtgenote Cora mij niet de onbeperkte vrijheid had gegeven om jarenlang onderzoek te doen en daarbij tegelijk zorgzaam te waken over mijn welzijn. Daarvoor ben ik vooral haar heel erg dankbaar.

Heerenveen, januari 2023

Jan Andries Mulder

NOTEN

1 Het Friese woord huur voor een boerderij impliceerde de volledige onderlinge persoonlijke vrijheid van zowel de verhuurder als de huurder. Het woord pacht werd vanouds

eerder gebruikt in streken waar het grootgrondbezit nog kenmerken van feodaliteit droeg en waar de pachter door meer persoonlijke afhankelijkheid gebonden was aan zijn landheer.

2 Zie: G. Mast, *Eendekooien in Fryslân 1450-2015*, 2020 en W. Visscher, *Verveningen en verveners in Friesland*, 2015,

Leeuwarden en omgeving op
de kaart van Jacob van Deventer
omstreeks 1550.

HOOFDSTUK I

Het ontstaan van het Sint Anthony Gasthuis

Een adellijke impuls voor een
stedelijke instelling van barmhartigheid

Hoe het Sint Anthony Gasthuis tot stand kwam

De vraag door wie of om welke reden het Sint Anthony Gasthuis is gesticht, valt niet eenvoudig te beantwoorden. In de archieven vinden we helaas geen vaste aanknopingspunten die ons de gewenste zekerheid kunnen bieden. Daardoor liggen de feiten betreffende de oprichting van het Sint Anthony Gasthuis diep verborgen onder een donkere sluier.

In 2009 wist dr. C. Vlas echter een tip van de sluier op te lichten. In zijn studie over Sint Anthonius spreekt hij de veronderstelling uit dat vermoedelijk kort na 1400 Gerrit Cammingha (plm. 1340-1410) het initiatief tot de stichting nam.¹

Naar aanleiding daarvan proberen we in dit hoofdstuk de persoon Gerrit Cammingha nader te belichten in de context van de destijds heersende politieke en culturele achtergronden, met als doel het ontstaan van het Leeuwarder Sint Anthony Gasthuis in een helderder licht te plaatsen.

Friesland bedreigd vanuit Holland

In 1358 werd hertog Albrecht van Beieren Straubing (1336-1404), een van de zonen van de Duitse keizer Lodewijk de Beier, aangesteld tot voogd over zijn geesteszieke broer graaf Willem V van Holland, Zeeland en Henegouwen (1330-1389). Na de dood van zijn broer oefende hij vervolgens op eigen titel het grafelijk gezag uit over deze drie gewesten. Hij streefde naar een meer centraal gezag. Als hofstad en bestuurlijk centrum koos Albrecht voor Den Haag, waar zijn hof zich concentreerde in en rond de huidige Ridderzaal.

De hertog zag duidelijk het economisch belang van de Vlaamse en de opkomende Hollandse steden doordat hijzelf de financiële voordelen kende die de handel bracht in de handelssteden in Beieren. De florerende handel in zijn gewesten bood hem de mogelijkheid flinke inkomsten te verwerven, niet alleen uit belastingen maar vooral uit forse financiële tegenprestaties voor het verlenen van stedelijke privileges. Hij richtte zijn beleid daarom op de begunstiging en ontwikkeling van de prille, opkomende Hollandse steden door hen dergelijke privileges en tolvrijheden te verlenen. Dit alles leidde tot een flinke machtspositie in de landen waarover hij regeerde.

Ondertussen vormde zijn groeiende macht een ernstige bedreiging voor Friesland. Op basis van bepaalde rechtsgronden, namelijk ooit door de keizer van het Duitse rijk aan zijn voorgangers verleende leenrechten, meenden de Hollandse graven recht te hebben op het gezag over Friesland.

Eerder, in 1345, had de Hollandse graaf Willem IV al een aanleiding gevonden om dat recht daadwerkelijk op te eisen. Die poging liep voor de Hollanders echter noodlottig af doordat de Friezen erin slaagden in de buurt van Stavoren de graaf te verslaan en hem zelfs te doden.

Was het eerder al moeilijk om de West-Friezen onder het grafelijk gezag te brengen, in 1396 achtte Albrecht het noodzakelijk om voor eens en altijd een einde te maken aan de zeeroverij die de belangen van het groeiende handelsverkeer van de Hollandse Zuiderzeesteden en vooral van het opkomende Amsterdam met de Oostzeelanden dwarsboomde. De dwarsliggers waren met name jonge, avontuurlijke zonen van de sterk anti-Hollandse Schieringer adel en hun aanhang die regelmatig meewerkten aan deze zeeroverij. Zij schroomden daarbij niet om samen te werken met de zogenoemde 'Likendelers', een beruchte en gevreesde groep Oost-Friese en Mecklenburger zeeroevers die aan het einde van de veertiende eeuw onder leiding stond van de legendarische Klaus Störtebeker (1360-1401).

Vooraf door deze participatie in de zeeroverij kregen het hof van de hertog en de kooplieden in de Hollandse steden een steeds grotere afkeer van de Friese elite. Geletterde kringen aan het hof van de graaf bevorderden die anti-Friese stemming in Holland al langer bewust door middel van rijmkronieken en geschriften die fungeerden als een soort brede anti-Friese propaganda.³

Die anti-Friese propaganda berustte op eerwraak, dat wil zeggen de gerechtvaardigde weerwraak voor de smaad die het Hollandse gravenhuis in 1345 was aangedaan. De nederlaag die de Hollanders in dat jaar leden, was des te smadelijker vanwege de weigering van de Friezen om het stoffelijk overschot van de om het leven gebrachte graaf Willem IV over te dragen. Dit was uiteraard voer voor Hollandse ridders, met name voor de zoon van de hertog, Willem van Oostervant (1365-1417), een eerezuchtig en opvliegend figuur. De wraakgevoelens in Holland werden luid en duidelijk opgewekt, zowel in woord als geschrift.

De Friezen lieten zich in deze propagandastrijd ook niet onbetuigd. Als antwoord op de ideologische haatcampagne van de Hollanders beriep vooral de Schieringer adel zich op de roemruchte Friese Vrijheid. Op grond van deze oude mystificatie pretendeerden zij vrij te zijn van ieder feodaal heerlijk gezag en erkenden zij als hun heer alleen de veilig verre keizer van het Heilig Roomse Rijk; en wel zonder tussenkomst van een graaf.⁴ Dit Friese ideologische tegenoffensief voorkwam echter niet de gevolgen van de anti-Friese propaganda in Holland.

Hertog Albrecht van Beieren,
graaf van Holland, Zeeland en
Hengouwen.